

Kapitalets nya rörlighet

Svenska beklädnadsarbetareförbundet och
konfektionsindustrins utlandsetableringar 1960–1972

JOHAN SVANBERG

Stockholms universitet

Idag sys kläder företrädesvis av lågavlönade kvinnor i det globala syd. När svensk klädproduktion började utlokaliseras upprättades dock först nya fabriker i Europa. Under 1960-talet började svenska fabrikanter flytta produktion till länder där lönerna var lägre och den fackliga organiseringen svagare. Med EFTA som kontextuell ram innebar detta att tillverkning framförallt flyttades till Portugal och Finland. I den här artikeln undersöks facklig respons på kapitalets nya rörlighet.

Efter andra världskriget klämdes den svenska textil- och konfektionsindustrin (teko) mellan ökad internationell konkurrens och en ekonomisk politik och facklig lönesstrategi på hemmaplan som prioriterade och satte metall- och verkstadssektorns löner som norm. Medan metall- och verkstadssektorn var exportdriven och kapitalintensiv, var den svenska teko-sektorn mer orienterad mot hemmamarknaden och jämförelsevis mer arbetskraftsintensiv. Det betydde att teko-sektorn var hårdare utsatt när handelshinder revs, marknader integrerades och den internationella handeln tog nya vägar.¹ Svensk industri expanderade och antalet

Artikeln har granskats av två externa lektörer enligt modellen *double blind peer review*.

Föreliggande artikel ingår i det Forte-finansierade projektet (dnr. 2019-01206) "Facklig internationalism och internationell arbetsgivarlojalitet: Den svenska teko-sektorn och Europa-integrationerna 1957–1995".

1. Carina Gråbacke, *Möten med marknaden: Tre svenska fackförbunds agerande under perioden 1945–1976* (Göteborg 2002) kap. 2. Ang. den fackligt socialdemokratiska lönemodellen under efterkrigsdecennierna (den så kallade Rehn-Meidner-modellen), se Lars Ekdahl, *Mot en tredje väg: En biografi över Rudolf Meidner: 1. Tysk flyktning och svensk modell* (Lund 2001).

Johan Svanberg (f. 1978) är docent i historia och lektor vid Institutionen för ekonomisk historia och internationella relationer vid Stockholms universitet.

E-post: Johan.Svanberg@ekohist.su.se

arbetare ökade med minst 200 000 mellan 1945 och 1965, men i svensk teko-sektor minskade antalet arbetare mellan 1950 och 1975 från ungefär 100 000 till mindre än 40 000.²

Ett av de svenska konfektionsfabrikanternas svar på krisen var att försöka upprätthålla vinsterna genom att flytta produktion till länder där lönerna var lägre, de fackliga organisationerna svagare och arbetsförhållandena sämre än i Sverige. Integrationen av de europeiska marknaderna var härvid en förutsättning. Efter Romfördraget 1957, om Europeiska ekonomiska gemenskapen (EEG), och för svenskt vidkommande särskilt Stockholmsfördraget 1960, om Europeiska frihandelssammanslutningen (EFTA), fördjupades Europaintegrationen under 1960-talet i två parallella spår. Under 1960-talet och i början av 1970-talet öppnade ägare till konfektionsfabriker i EFTA-landet Sverige framför allt filialfabriker i EFTA-landet Portugal, men även i Finland som 1961 associerades till EFTA (Finland blev fullvärdig EFTA-medlem 1986).

Syftet med artikeln är att analysera fackliga reaktioner på konfektionskapitalets rörlighet under 1960-talet och i början av 1970-talet. Svenska beklädnadsarbetareförbundet (Beklädnads) står i fokus. I artikeln studeras dels utåtriktade berättelser om svenskägda fabriker i Portugal och Finland, vilka spreds via den fackliga medlemstidningen *Beklädnadsfolket*, dels interna fackliga diskussioner om utlandsetableringarna.

Artikeln knyter därmed an till en forskningsproblematik som handlar om hur maktrelationen mellan arbete och kapital förändrades under efterkrigstiden. Ekonomerna Lourdes Beneria, Carmen Deere och Naila Kabeer pekar på asymmetrin i världsekonomin, mellan arbete och kapital, som växte efter 1970-talets energi- och strukturkriser. De framhåller avregleringen av kapitalrörelser som ett aktivt svar från mäktiga kapitalägare som kraftsamlade när efterkrigsboomen såg ut att ta slut. Asymmetrin innebar relativt fria kapitalrörelser, medan arbetskraftens rörlighetsmöjligheter var fortsatt globalt begränsade. Kapitalägare kunde flytta produktion till länder med lägre löner och sämre arbetsförhållanden – eller hota fackliga organisationer i förhandlingar att flytta – medan lågt betalda arbetare generellt inte kunde flytta till länder där lönerna var högre. I förlängningen har detta inneburit att de fackliga or-

2. Lars Magnusson, *Sveriges ekonomiska historia* (Lund 2016) s. 377; Lena Andersson-Skog, *Otyg: Fallet Algots Nord* (Stockholm 2020) s. 24, 61.

ganisationerna har försvagats i det globala nord.³ Här diskuterar jag hur fackliga företrädare uppfattade denna asymmetriska utveckling redan före 1970-talets kriser, om än mer regionalt i Europa.

Sociologen Beverly J. Silver poängterar betydelsen av arbetarrörelsen och en konfliktbenägen arbetarklass när kapitalet har omlokaliserat. Inte minst strejkvågen som svepte över norra och västra Europa i slutet av 1960-talet och början av 1970-talet var betydelsefull. Även om den största andelen av alla kapitalrörelser fortfarande sker mellan rika länder i det globala nord, pekar Silver på det faktum att mycket produktion *de facto* har flyttats till det globala syd. Med empiri från bilindustrin och textilindustrin driver hon den väl underbyggda tesen att kapitalet har varit särskilt geografiskt mobilt i branscher med starka fackliga organisationer. Samtidigt som facken har försvagats i områden som kapitalet lämnat, har, hävdar hon, ny arbetarklass växt fram genom proletariseringprocesser i områden dit kapitalet har flyttat. Denna nya arbetarklass har ofta skapat konfliktbenägna fackliga organisationer, med vetskapen att när kapitalet redan har flyttat kan det inte lika lätt hota med att flytta produktionen igen.⁴ Utvecklingen har därmed skapat andra förutsättningar för facklig internationalism, ett tema som också berörs i denna artikel.

"Textilkrisen" och utlandsetableringarna

Den så kallade textilkrisen i Sverige är väl beskriven i litteraturen. Inte minst i fackliga krönikor är den närmast en nodalpunkt. Termen textilkris är dock något missvisande, eftersom krisen egentligen berörde två rätt olika branscher: Textilindustrin levererade tyger till konfektionsfabrikerna där sömmerskorna sydde kläder; textilindustrin var mer kapitalintensiv och hade en högre andel manliga arbetare än den arbetskraftsintensiva och kvinnodominerade (varav en stor andel var migrantarbetare) konfektionsindustrin. Krisen startade i textilindustrin i början av 1950-talet, främst i ylleindustrin, och blev inte påtaglig för klädfabrikerna förrän ungefär ett drygt decennium senare.⁵ Skillna-

3. Lourdes Beneria, Carmen Deere & Naila Kabeer, "Gender and international migration: Globalization, development, and governance", *Feminist Economics* 18:2 (2012) s. 3–5.

4. Beverly J. Silver, *Forces of labor: Workers' movements and globalization since 1870* (New York 2003) s. 5, 41, 64, 81, 113, 160, 168.

5. Ang. konfektionssektorns kris, se Majgull Axelsson, *Svenska Beklädnadsarbetareförbundet 1950–1971* (Stockholm 1991) s. 76–86; Anette Thörnquist, "Bransch och fack i kris och

derna mellan branscherna innebar att det var lättare och ekonomiskt mer rationellt under 1960-talet för företagare i konfektionsindustrin än textilindustrin att svara på krisen genom utlandsetableringar. Maskinerna i konfektionsindustrin var billigare än maskinerna i textilindustrin, vilket betydde att lönerna var en större andel av produktionskostnaderna i konfektionen.⁶

I fackliga krönikor som beskriver den svenska konfektionssektorns kris nämns utlandsflyttarna bara flyktigt. Journalisten och författaren Majgull Axelsson skriver att svenska konfektionsföretagare "klagade på höga löner och usel lönsamhet i Sverige och drog iväg till nya fabriker i Finland och Portugal".⁷ Historikern Annette Thörnquist skriver i sin tur att svenska företag började etablera sig i andra länder i slutet av 1960-talet, "främst i Finland och Portugal".⁸ Historikern Marjatta Rahikainen kartlägger däremot mer noggrant vilka svenska teko-företag som förlade produktion till Finland och diskuterar orsakerna utförligare än vad som är fallet i de fackliga krönikorna. Vid sidan av de relativt låga lönerna i Finland och de svenska företagens lönsamhetsproblem på hemmaplan, pekar hon på frihandeln i EFTA, Finlands förmånliga handelsförbindelse med Sovjetunionen och ett välkomnande företagsklimat som understöddes både av den finska staten och på lokal nivå.⁹ Den fackliga responsen på kapitalets nya rörlighet analyseras dock av vare sig Axelsson, Thörnquist eller Rahikainen.

Den mest omfattande forskningsöversikten som tar sig an att beskriva den svenska konfektionsindustrins utveckling och avveckling är historikern Johannes Dauns bok *När man sydde kläder på fabrik*. I fråga om den ökade internationella konkurrensen pekar även han på den i allmänhet vidgade frihandeln under efterkrigstiden och specifikt på EFTA-avtalet 1960 och Sveriges frihandelsavtal med EEG-området i början av 1970-talet. "Samtidigt ledde de europeiska samarbetena till att svensk utlandsetablering i exempelvis Portugal påskyndades", betonar Daun. Han skriver att företaget Melka AB var först ut och startade en fabrik i

förvandling", i Bill Sund & Anette Thörnquist, *Kvinnolön, arbetsmiljö, jobb: Beklädnadsfackförbundets kamp 1940–1990* (Stockholm 1991) s. 103–105, 138–139, 143.

6. T.ex. Gråbacke (2002) s. 64–65.

7. Axelsson (1991) s. 82.

8. Thörnquist (1991) s. 139.

9. Marjatta Rahikainen, "Svensk textil- och konfektionsindustris etableringar i Finland 1969–1973", i Juhana Aunesluoma & Susanne Fellman (red.), *Från olika till jämlika: Finlands och Sveriges ekonomier på 1900-talet* (Helsingfors 2006).

Portugal 1961, det vill säga långt tidigare än vad Thörnquist anger. Fem år senare hade exempelvis även Algots AB – Sveriges största konfektionsföretag – en filialfabrik i Portugal, och i början av 1970-talet hade alltså många svenska företag i branschen tillverkning i Finland.¹⁰ De fackliga organisationerna är emellertid inga centrala aktörer i Dauns bok och följaktligen får läsaren inte veta något i den heller om fackliga reaktioner på utlandsetableringarna. I bokens sammanfattande slutkapitel finns de fackliga organisationerna inte med över huvud taget.

Utlandsetableringarna nämns också i ekonomhistorikern Lena Andersson-Skogs bok *Otyg*, som annars behandlar kapitalets rörlighet i Sverige och Algots etablering av filialfabriker i Norrland under 1970-talet. Med hänvisning till en SOU upplyser hon om att svenska företag i teko-sektorn (här skiljer hon inte mellan textil- och konfektionsindustrier) hade mer än 2 500 personer anställda utomlands 1969, de flesta i Portugal och Finland. Enligt hennes beräkningar innebar det i snitt ungefär 170 anställda per fabrik, vilket var betydligt fler än på de många småföretagen som fortfarande karaktäriserade teko-industrin i Sverige. När Algots öppnade en fabrik i Portugal 1966 föranledde det, hävdar Andersson-Skog, ”starka protester från det svenska facket”.¹¹ Det påståendet underbyggs dock enbart med en hänvisning till ett protokoll från den lokala fackföreningen vid Algots Nord. Hon har inte studerat källmaterial från Beklädnads på förbunds nivå.

Just Algots portugisiska fabrik finns med i lokalhistoriska skildringar av industrierna i Borås. Journalisten Mats Segerblom, som följde Algots utveckling i realtid, har skrivit flera böcker om konfektionsindustrin i Borås i allmänhet och Algots i synnerhet.¹² Han trycker på att löneskillnaderna var den viktigaste anledningen till utlandsetableringen, fastän företagsledningen vid Algots officiellt framhöll att orsaken var svårigheten att rekrytera tillräckligt många arbetare till fabriken i Borås. År 1971 tjänade en sömmerska 11,25 kronor i timmen i Borås men bara 1,20 kronor i timmen i Portugal. Segerblom skriver vidare att Mariana Sontag anställdes som chef i fabriken i Portugal. Hon var gift med den mycket ökände nazisten Albert Sontag och som tidigare hade varit fabrikschef

10. Johannes Daun, *När man sydde kläder på fabrik: Svensk konfektionsindustri cirka 1900–1980* (Göteborg 2022) s. 125 (citatt), 131–132, 337.

11. Andersson-Skog (2020) s. 58, citatt s. 89.

12. Se fr.a. Mats Segerblom, *Algots: En teko-koncerns uppgång och fall* (Stockholm 1983).

på Algots i Borås. I lokalhistoriska skildringar beskrivs Albert Sontag som den som introducerade det löpande bandet på Algots, styckade upp arbetsprocessen i korta moment och drev upp arbetstakten. Han sägs ha anställt och avskedat sömmerskor med samma enkelhet som tygstyckena rörde sig längs med de mekaniserade produktionsbanorna. När sedan den auktoritära regimen i Lissabon föll 1974 steg lönerna i Portugal och konflikterna mellan arbetare och ledning ökade i intensitet vid Algots fabrik. Kring årsskiftet 1974/1975 ockuperades fabriken av missnöjda arbetare, och missnöjet verkade inte minst ha gällt Mariana Sontags arbetsledning. Segerblom citerar en skrivelse från portugisiska arbetsministeriet till Algots företagsledning: "faktum är att denna förestånderska har åstadkommit betydande misshälligheter bland arbetarna".¹³ När Algotsledningen försökte kopiera arbetsprocesser och ledningsstrategier från Sverige till Portugal – personifierade genom makarna Sontag – verkar följaktligen konflikterna i Borås mellan fackförening och arbetsledning ha följt med kapitalets omlokalisering.

En central studie när det gäller fackliga reaktioner under textilkrisen är ekonomhistorikern Carina Gråbackes avhandling *Möten med marknaden*. Förvisso fokuserar hon på Textilarbetareförbundet (Textil) och inte Beklädnads, men flera av hennes resultat har ändå betydelse för min studie. Vid sidan av den ökande internationella konkurrensen understryker hon betydelsen av förändringarna på arbetsmarknaden i Sverige. I högkonjunkturen och den fulla sysselsättningen lämnade Landsorganisationen (LO) bärkraftsprincipen i löneförhandlingarna – att inte begära mer än vad de fackliga företrädarna trodde att det enskilda företaget förmodade betala – till förmån för vad som kallats Rehn-Meidner-modellen och solidarisk lönepolitik. När hög arbetslöshet inte längre var ett hot på samma sätt som under mellankrigstiden var det i allmänhet inte heller någon fara att företag med svag lönsamhet gick i konkurs, i ett fackligt perspektiv. LO:s inställning blev att fackföreningsrörelsen inte skulle subventionera omoderna industrier med låga löner. Därpå följde en

13. Segerblom (1983) s. 85–86 (citat s. 86), se även Mats Segerblom, *Vid vävstol och symaskin: En Boråshistorik om fackligt arbete i Beklädnads, Textil och Sko och Läder 1942–1993* (Borås 1994) s. 59, 75; Johan Svanberg, *Migrationens kontraster: Arbetsmarknadsrelationer, Schleswig-Holstein-aktionen och tyskorna vid Algots i Borås under 1950-talet* (Lund 2016) s. 251–265. Ang. introduktionen av löpande band och konflikter om arbetstempot vid Algots, se Ulla Wikander, "Det löpande bandet vid Algots: Underordning eller karriär – två verkligheter för kvinnor, 1932–1952", i Jan-Erik Pettersson (red.), *Daedalus* (Stockholm 1995).

rörelse från relativt arbetskraftsintensiva låglönebranscher (som teko) till kapitalintensiva branscher med högre löner (som metall- och verkstadssektorn), och lönespridningen mellan branscher blev mindre. Gråbacke visar att Textil härvidlag hade en ambivalent inställning, och svajade i takt med konjunkturvariationer och förändrade framtidsutsikter. Ömsom krävde förbundet tullskydd för den egna branschen, ömsom slöt det upp kring LO:s frihandelslinje och accepterade en reducerad teko-industri i Sverige.¹⁴

Eftersom konfektionsindustrin hade en hög andel kvinnliga arbetare var könsskillnaderna i löneavtalen en ständigt aktuell fråga för Beklädnads. Några år efter andra världskriget hade en kvinna i svensk konfektionsindustri ungefär tre fjärdedelar av en manlig arbetskamrats lön. Historikern Bill Sund studerar de kvinnliga sömmerskornas kamp för rättvisa löner, och hävdar att det växte fram ett visst sammanfallande intresse redan under mellankrigstiden mellan män som ville undvika kvinnlig underbudskonkurrens och kvinnor som ville ha jämställda löner. Detta sammanfallande intresse var trots det tvetydigt, med tanke på att många män parallellt tryckte på det manliga familjeförsörjanssvaret. Arbetsgivarnas motstånd var därtill hårdnackat. Först efter att en ratificering av ILO-konventionen om jämställda löner blev aktuell i Riksdagen tecknades ett avtal 1960 mellan LO och SAF som innebar att lönerna skulle jämnas ut successivt under en femårsperiod.¹⁵

I min egen tidigare forskning har jag lagt till ett migrationsperspektiv till diskussionen om jämställda löner. Jag hävdar att den efter andra världskriget höga andelen kvinnliga migrantarbete i konfektionsindustrin "accentuerade Beklädnads strävan att jämna ut lönestrukturen, för att inte (svenskfödda) manliga medlemmar skulle riskera att bli utkonkurrerade". Jag påpekar därutöver att arbetsgivarnas motståndskraft generellt försvagades i den fulla sysselsättningen.¹⁶ Detta sammanhang

14. Gråbacke (2002) s. 32–33, 38–39, 77–78, 82–95, 100–101, 107–110, 114–116, 324–326. Ang. frihandeln, se även Anders Weidung, *Frihandelns dilemma: Aktörer och intressen i den offentliga politiken kring textil- och konfektionsindustrierna under åren 1970–1983* (Uppsala 1987); Birgit Karlsson, *Att handla neutralt: Sverige och den ekonomiska integrationen i Västeuropa 1948–1972* (Göteborg 2001).

15. Bill Sund, "Kvinnolön och arbetarskydd: Problem i beklädnadsarbetarnas moderna fackliga historia", i Sund & Thörnquist (1991) s. 24–27, 47, 54–58; se t.ex. även Yvonne Hirdman, *Med kluven tunga: LO och genusordningen* (Stockholm 1998) kap. 1. ILO-konventionen ratificerades av Sverige 1962.

16. Svanberg (2016) s. 150.

av lönekamp i Sverige är relevant för frågan om kapitalets rörlighet, då utvecklingen mot jämställda löner i svensk industri och företagens utlandsetableringar sammanfaller i tid.

Utåtriktade och interna fackliga källor

Artikeln bygger bitvis på internt fackligt material från Beklädnads på förbunds nivå (protokoll och korrespondens). Den största källmängden kommer emellertid från den utåtriktade fackliga tidskriften *Beklädnadsfolket*.

Under efterkrigsdecennierna var fackliga medlemstidningar en viktig del av det svenska medielandskapet. De ingick i medlemskapet och eftersom organisationsgraden i LO-förbunden var hög fick merparten av arbetarklasshemmen minst en tidning i brevlådan varje månad. Hushåll med makar som arbetade i olika branscher nåddes av olika fackliga tidskrifter. I linje med sociologerna Francesca Polletta och Beth Gharrity Gardner, som belyser medias betydelse för sociala rörelser som kämpar för att få upp sina frågor på den samhällseliga agendan,¹⁷ menar jag att medlemstidningarna var en viktig plattform för arbetarrörelsen i det offentliga samtalet. Medlemstidningarna var en kanal för att sprida fackliga synpunkter på arbetslivsrelationer och samhällsförhållanden. Polletta och Gharrity Gardner hävdar att aktivister i olika typer av sociala rörelser konstruerar och använder sig av berättelser för att mobilisera stöd och påverka beslutsfattare. Att vinna samhällselig acceptans för den egna berättelsen – att befästa en dominant berättelse – om ett visst fenomen eller strukturellt förhållande kan vara en förutsättning för politisk handling och förändring.¹⁸ I de fackliga tidningarna i Sverige skapades och reproducerades, menar jag, berättelser om arbetsmarknaden i ett arbetarklassperspektiv; i förlängningen var de verktyg i kampen om makten i det svenska samhället.

Beklädnadsfolket var organ för såväl Beklädnads och Textil som det närliggande Svenska sko- och läderindustriarbetareförbundet. I början av 1950-talet trycktes varje nummer i över 100 000 exemplar. Upplagan minskade en del under 1960- och 1970-talet i takt med att teko-sektorn

17. Francesca Polletta & Beth Gharrity Gardner, "Narrative and social movements", i Donatella della Porta & Mario Diani (red.), *The Oxford handbook of social movements* (Oxford 2014) t.ex. s. 541.

18. Polletta & Gharrity Gardner (2014) s. 535; se även Francesca Polletta, *It was like a fever. Storytelling in protest and politics* (Chicago 2006).

krympte, men 1969 trycktes till exempel ändå fortfarande 71 000 tidningar. Under 1950-talet utkom *Beklädnadsfolket* som en månadstidning och från och med 1961 med 16 nummer om året. Varje nummer hade ungefär 30 sidor. Den hade ambitionen att vara en tämligen bred samhällstidskrift, med utgångspunkten att fackliga intressen inte var begränsade till vad som försiggick på arbetsplatserna.¹⁹ I princip i varje nummer kommenterades konjunkturen i allmänhet och det ekonomiska läget för teko-sektorn och sko- och läderbranschen diskuterades i synnerhet. Den ekonomiska och sociala politikens inverkan på medlemmarnas levnadssituation var ett återkommande tema, inte minst på ledarplats. Ambitionen att vara en bred samhällstidning märktes även i att nästan varje nummer innehöll ett utrikespolitiskt reportage, ofta med kalla kriget som analytiskt ramverk och skrivet med antikommunistisk tendens.

Jag använder *Beklädnadsfolket* som källmaterial på tre sammanhängande sätt. För det första analyserar jag innehållet som berättelser, skapade av en tidningsredaktion som var en del av den socialdemokratiska arbetarrörelsen. Arbetsvetaren Jason Foster, som studerat fackliga berättelser om migration i media, menar att berättelser ger mening åt handling, samtidigt som berättelser är handling i sig. Han hävdar att fackliga aktörer som uttalar sig eller skriver i media fyller omtalade händelser eller förhållanden med mening som tjänar organisationens intressen.²⁰ Förutom att innehållet i *Beklädnadsfolket* tjänade till att befästa fackliga synpunkter på arbetsmarknadsrelationer och samhällsförhållanden, kunde därigenom också motberättelser skapas och spridas, främst i relation till arbetsgivarnas uttalanden och förhandlingspositioner. Vidare kunde det röra sig om att i offentliga samtal försvara mer specifika intressen som teko- och sko- och läderindustrins arbetare kunde ha i relation till arbetare i andra branscher i Sverige eller i förhållande till branschkollegor i andra länder.

För det andra underbyggdes de återkommande lokala industrireportagen i *Beklädnadsfolket* av intervjuer. Som källmaterial erbjuder tidningen därigenom möjligheten att nå en del enskilda och idag bortgångna arbetare och företagsledare och höra deras röster i samtiden. Tidningen gjorde exempelvis reportage från svenskägda fabriker utomlands.

19. Se t.ex. *Beklädnadsfolket*, 1951:10, s. 5; 1969:5, s. 2.

20. Jason Foster, "From 'Canadians first' to 'workers unite': Evolving narratives of migrant workers", *Industrial Relation* 69:2 (2014) s. 247–148.

För det tredje baserade tidningsredaktionen artiklarna på samtida uppgifter som betraktades som objektiva fakta. När redaktionen diskuterade konjunkturen och arbetsmarknadsläget skapade den trovärdighet med hjälp av tillväxtsiffror och arbetslöshetsstatistik; löner i Sverige och svenska tullnivåer jämfördes kontinuerligt med rådande förhållanden i andra länder.

I den här artikeln studerar jag följaktligen vad som berättades och hur det berättades av fackliga aktörer och andra aktörer som fick komma till tals på fackliga arenor – framförallt externt men i viss mån även internt. Med andra ord tar jag fasta på berättelsernas innehåll, indirekta relationer till andra berättelser och förhållande till omgivande kontexter.

Utlandsetableringarna uppmärksammas

Även om Melka AB var tidigt ute och etablerade en filialfabrik i Portugal snart efter EFTA:s tillkomst, dröjde det till andra halvan av 1960-talet innan konfektionskapitalets nya rörlighet blev en facklig fråga i Sverige. *Beklädnadsfolket* uppmärksammade svenska företags utlandsflyttar först i samband med att det 1966 blev känt att branschens flaggskepp – Algots – skulle öppna en fabrik i Portugal. När detta observerades fanns fabriken enbart på en ritning, men uppförandet beräknades enbart ta ett halvår och i slutet av året skulle enligt planen ett hundratal sömmerskor sy omkring 1 000 plagg om dagen. Medan fabriken byggdes skulle företaget ha en lärlingsverkstad i en hyrd lokal. Tidningen berättade för sina läsare att företagets syfte var att ”genom en egen fabrikation i ett utpräglat låglöneland möta den hårda priskonkurrens i standardvaror som svensk konfektion möter”. Kläderna skulle ”säljas i Sverige men även i Portugal”. Samtidigt lämnade *Beklädnadsfolket* beskedet att just denna utlandsetablering inte skulle medföra några risker för neddragningar vid huvudfabriken i Borås. Tvärtom rapporterades Algots planera för en tillbyggnad av den fabriken, vilket också visades av att företaget fortsatte att öka sitt lägenhetsinnehav i Borås.²¹

Under 1960-talet blev den svenska konfektionsbranschens ojämna struktur uppenbar. Parallellt med att ett fortsatt expansivt företag som Algots ökade produktionen både i Sverige och utomlands, rörde det sig i andra fall om att företag som förlade produktion till länder med lägre

21. *Beklädnadsfolket*, 1966:2, s. 2; se även 1966:3, s. 5.

löner lade ner sin verksamhet i Sverige. Då blev tonen i den fackliga berättelsen genast mer kritisk. "Inte alldeles oväntat" berättade *Beklädnadsfolket* just efter att tidningen avslöjat Algots utlandsplaner, skulle Melka AB utvidga sin fabrik i Portugal från 200 till 500 anställda, "och lägger därför ned fabriken i Skara, där 120 personer blir arbetslösa".²² I början av 1970-talet påminde redaktionen om att Melka hade haft fem fabriker i Sverige när företaget ett decennium tidigare började producera i Portugal. "Så här blev resultatet för de svenska arbetarna", erinrade skribenten: År 1966 avskedades 200 arbetare i Skara och Fagersta, 1967 avskedades 300 arbetare i Skövde och 130 i Karlskoga och 1971 avskedades 170 arbetare i Växjö. Efter att Gefa AB likaså öppnat en fabrik i Portugal med 450 kvinnliga arbetare, avskedades arbetare i Nykroppa, Öxabäck, Håcksvik och Ljusdal, underströk tidningen.²³

År 1968 rapporterade *Beklädnadsfolket* om en utredning som Kommerskollegium utfört angående den så kallade lågprisimporten. Tillsammans med bland annat Hong Kong, Sydkorea, Jugoslavien och andra delar av Östeuropa räknade Kommerskollegium Portugal till gruppen lågprisländer. Från att Sverige inte hade någon import alls från Portugal 1959 hade den snabbt ökat under 1960-talet, återberättade tidningen: "Utvecklingen av Portugals export beror till större delen på att svenska konfektionsföretag etablerat sig i landet". Vid tidpunkten fanns det ett tiotal svenska företag i Portugal med sammantaget ungefär 2 000 anställda, och som alltså exporterade till Sverige.²⁴ Dessutom bleknade den annars generellt starka ekonomiska efterkrigskonjunkturen tillfälligt 1968. Förbundsordförande Valter Sjöberg förutspådde därför att de svenska företagen skulle fortsätta "att flytta ut ur landet, för att lägga en del av sin produktion i de så kallade låglöneländerna".²⁵ Och med termen låglöneländer syftade inte han heller enbart på länder i det globala syd, utan även på mer närliggande länder i Europa.

Kring decennieskiftet 1970 duggade varsel och nedläggningsbesked tätt i den svenska konfektionssektorn. "I några fall har de utslagna fabriker själva ägnat sig åt import av konfektion från lågprisländer", rapporterade *Beklädnadsfolket*. Som ett ytterligare exempel använde re-

22. *Beklädnadsfolket*, 1966:4, s. 27.

23. *Beklädnadsfolket*, 1972:12, s. 18.

24. *Beklädnadsfolket*, 1968:6, s. 12.

25. Beklädnads styrelseprotokoll, den 17–18 juni 1968, § 15. Beklädnads arkiv (ARAB) vol. A2:10.

daktionen företaget Hagensfeldts i Örebro, som i februari 1970 varslade 110 medlemmar i Beklädnads om uppsägning: "Produktionen kommer i fortsättningen att inskränkas till en egen konfektionsindustri i Portugal, där de anställdas löner utgör cirka en femtedel av de svenska sömmerskornas." Hälften av de uppsagda arbetarna i Örebro var över 50 år. Med tanke på att det mest rörde sig om kvinnor som arbetat i branschen under större delen av sina yrkesverksamma liv,²⁶ innebar omlokaliseringen av produktionen förmodligen en föryngring av arbetskraftsstyrkan som var svårare för företaget att genomföra i Sverige. När Algotsledningen hade passat på under en konjunktursvacka i slutet av 1950-talet att ersätta äldre manliga arbetare med unga kvinnliga migrantarbetare föranledde det skarpa fackliga protester och slutade med att företagsledningen fick betala skadestånd för avtalsbrott.²⁷

Internt i fackförbundet Beklädnads uppmärksammades till en början utlandsetableringarna mestadels indirekt. I diskussioner om den ökande lågprisimporten kopplades kläderna som var billigare än de som syddes i Sverige ihop med både faktiska och befarade företagsnedläggningar, men även med ett förväntat ännu hårdare motstånd från företagarna i löneförhandlingarna.²⁸ När Sjöberg invigde 1969 års kongress och sammanfattade den gångna kongressperioden underströk han "att konfektionsindustrin först under denna femårsperiod fick verklig hård kännning av vad konkurrensen från utlandet kan innebära". Han påminde de församlade kongressledamöterna om att det var först under senare år som "Hong Kong, Jugoslavien och Portugal blev namn på länder som kom att stå i centrum för våra diskussioner".²⁹ Ett år senare preciserade han inför förbundsstyrelsen att det "inte är lågprisländerna i Asien, som vi tidigare sagt, som är de farligaste utan det är Efta-området". Från Finland, berättade Sjöberg, hade importen fördubblats, "från 40 till 80 miljoner kronor".³⁰

26. *Beklädnadsfolket*, 1970:3, s. 8; se t.ex. även 1971:12, s. 25.

27. Svanberg (2016) s. 357–364.

28. Se t.ex. Beklädnads styrelseprotokoll, den 7 december 1967, § 7; den 22 februari 1968, § 12; den 26 april 1968, § 9; den 11–12 juni 1970, § 12. Beklädnads arkiv, vol. A2:10.

29. Beklädnads kongressprotokoll, den 3–8 augusti 1969, § 1. Beklädnads arkiv, vol. A1:2.

30. Beklädnads styrelseprotokoll, den 11–12 juni 1970, § 12. Beklädnads arkiv, vol. A2:10.

Facklig kritik mot produktion i Portugal

Parallellt med att *Beklädnadsfolket* från och med 1966 i notisform, eller i mer tendensfria nyhetstexter, började berätta om de svenska företagens etableringar i Portugal, publicerade den längre texter med explicit kritisk udd. Denna kritiska udd var riktad mot såväl värdlandet för de svenska företagen som direktörerna som utnyttjade den rådande politiska situationen.

Portugal var ett u-land slog tidningen fast, och att "uländerna är efterblivna är obestriddigt". I det avseendet ansågs Portugal vara ett motsägelsefullt land. Den gängse förståelsen av termen u-länder var att den beskrev de före detta europeiska kolonierna, eller de områden som vid mitten av 1960-talet stod på tröskeln till politisk självständighet. Portugal var emellertid ingen koloni, utan en kolonialmakt: "Portugal har Europas största kolonialvälde, men också dess lägsta levnadsstandard." Portugals ekonomiska struktur påminde ur denna synpunkt mer om de gamla kolonierna än om industriländerna i västra och norra Europa:

Portugals underutveckling är obestriddig! Halva befolkningen lever av jordbruk, men endast en fjärdedel av industri och hantverk. [...] Industri, ja. Det mesta som den officiella statistiken räknar dit är knappt värt namnet. [...] Exporten visar samma bild. Den består till 80 proc. av råvaror och livsmedel [...]. Den enda förädlade exporten – textil – täcker 20 proc. [...] Importen understryker Portugals koloniala ekonomi, dess ulandskaraktär. Man importerar maskiner, bilar, fartyg, elektrisk materiel, läkemedel etc. Enda undantaget på denna sida är bomull som tas från kolonierna och bildar råvarubasen för den portugisiska textilindustrin. Denna [bransch] är den enda som motsvarar det klassiska mönstret: 'moderländer' som förädlar koloniernas råvaror.³¹

Budskapet var således att svenska företagare som öppnade fabriker i Portugal inte bara utnyttjade det låga löneläget utan också indirekt landets kolonier och exploaterade därigenom fattiga människor i Afrika: "Billiga arbetare i Portugal, billiga råvaror från kolonierna – det lockar."³²

Enligt skribenten var det en medveten portugisisk strategi att vara en välkomnande miljö för det rörliga internationella kapitalet. Han menade

31. *Beklädnadsfolket*, 1966:5, s. 10.

32. *Beklädnadsfolket*, 1966:5, s. 11.

att landets fascistiska regim spekulerade i den leda som industrimännen i andra delar Europa påstods känna inför fackliga organisationer och socialistiska partier. Regimen tillhandahöll

en kuvad arbetarklass. Arbetare som är tåliga, som inte drar kostnader för sociala förmåner eller ATP och som inte vågar sticka upp därför att hemliga polisens öron finns med även på toaletten. Republikanska gardets armar är långa och brutala.³³

I Portugal fanns det inga tillåtna fackliga organisationer som kunde försvara arbetarnas villkor; i Portugal fanns inga skadestånd för avtalsbrott.

Vidare återgav *Beklädnadsfolket* en i *Folket i bild* tidigare publicerad intervju med en konfektionsdirektör från Örebro, vars företag hade tillverkning i Portugal med ett femtiotal anställda. Intervjuaren frågade direktören huruvida han blev illa berörd eller chockerad av allt elände som han ändå måste se, varpå den intervjuade ska ha svarat att man "måste förstås lära sig blunda ibland". Direktören menade sig ha god kännedom om de portugisiska arbetarna och i rasistiska ordalag påstod han att de var "som barn, lättledda, spontana". Han var övertygad om att de behövde "en fast hand" och trodde därför att "den nuvarande regimen är den enda raka".³⁴

Beklädnadsfolket skapade ytterligare legitimitet åt den kritiska berättelsen om kapitalets rörlighet genom en intervju med en forskare från Uppsala universitet, Stig Andersson (utan att ange akademisk hemvist), som hade fördjupat sig i de svenska företagen i Portugal. "Är svenskt kapital 'renare' än annat", frågade forskaren retoriskt, och det underförstådda svaret var ett rungande nej.³⁵ För att bygga upp sin kritiska berättelse började han med att påpeka att den portugisiska diktaturen hade sin maktbas i "en framväxande industriägarklass, finanskapital och utländskt kapital". Den inhemska överklassen var i sin tur beroende av kolonierna för sitt välstånd, vilket enligt Andersson förklarade Portugals hårdnackade militära motstånd när kolonierna försökte göra sig självständiga. I nästa steg kopplade han ihop kolonialkrigen med de utländska företagens etableringar i landet:

33. *Beklädnadsfolket*, 1966:5, s. 11.

34. *Beklädnadsfolket*, 1968:16, s. 31.

35. *Beklädnadsfolket*, 1972:12, s. 19.

För att klara de kostnader som kolonialkrigen innebär, är Portugal bl a beroende av de förtjänster som utländska industrietableringar innebär. De svenska företagens verksamhet är alltså ett av villkoren för att Portugal ska kunna fortsätta sina förtryckarkrig i Afrika.³⁶

För att locka utländskt kapital till landet erbjöds, hävdade den intervjuade forskaren, tre års skattefrihet samtidigt som utförseln av profiler var fri. När diktatorn Salazar kom till makten 1928, berättade han vidare, producerade Portugals kolonier i Afrika 800 ton bomull om året, men efter att vad som benämndes ”tvångsodling” införts i Angola och Mocambique ökade produktionen lavinartat. Vid mitten av 1950-talet producerades 140 000 ton bomull bara i Angola. Tvångsodlingarna stöddes indirekt av de svenska konfektionsföretagen, menade han, eftersom de var tvungna att köpa portugisiska bomullstyger till fabrikena, och på så sätt ”har svenska företag del i den koloniala utsgningen”.³⁷

Beklädnadsfolkets kritiska berättelse grundades alltså i samma kontext av kolonialism och imperialism som senare utgjorde kärnan i historikern Sven Beckerts stora syntes om bomullens roll i kapitalismens utveckling. Beckert skriver att Portugals regim tvingande småbönder i afrikanska kolonier att producera bomull och att förhållandena vid bomullsplantagerna ”was so terrifying that as late as the 1970s, the word ‘cotton’ still evoked [...] an almost automatic response: suffering”.³⁸

Uppsalaforskaren som citerades i *Beklädnadsfolket* upprepade också tidskriftens allmänna poäng om de usla arbetsvillkoren och bristen på fackliga rättigheter i de portugisiska fabrikslokalerna, men adderade en aspekt som handlade om arbetarnas klassbakgrunder:

De svenska företagen bygger ofta fabrikena i områden där det inte finns andra industrier som kan konkurrera om arbetarna [...]. Där anställer de folk från landsbygden som inte längre kan försörja sig på jordbruket och som tar lågavlönat arbete för att hålla svälten från dörren [...].³⁹

36. *Beklädnadsfolket*, 1972:12, s. 19.

37. *Beklädnadsfolket*, 1972:12, s. 19.

38. Sven Beckert, *Empire of cotton: A new history of global capitalism* (London 2015 [2014]) citat s. 373, se även s. 354–358.

39. *Beklädnadsfolket*, 1972:12, s. 19.

Etablering av nya teko-industrier har alltid varit förknippad med och beroende av proletaringsprocesser på landsbygden: det gäller såväl Storbritannien kring sekelskiftet 1800 som Portugal under efterkrigstiden.⁴⁰ Att de svenska företagen rekryterade arbetare från jordbrukshem betydde dock inte att de fick fogliga arbetare. Även om fackföreningar var förbjudna och den portugisiska polisen synnerligen hård i nyporna gjorde arbetarna motstånd mot de låga lönerna, understroök Uppsalaakademikern. Vid Gefas fabrik hade de anställda "strejkat inte mindre än tio gånger under de senaste tre åren".⁴¹ Även vid Algots portugisiska fabrik strejkade arbetarna.⁴² Precis som Beverly J. Silver påpekar,⁴³ berättade alltså *Beklädnadsfolket* att konflikten mellan arbete och kapital flyttade med när kapitalet omlokaliserade och ny proletariserad arbetarklass formerade sig på nya industriarbetsplatser.

Europaintegrationen som förutsättning

Vid sidan av de låga lönerna och tillgången till råvaror från de portugisiska kolonierna, var Portugals medlemskap i EFTA en förutsättning när svenska företag öppnade fabriker i landet. Medlemskapet i EFTA innebar att det gick att exportera kläder från Portugal till Sverige utan handelsrestriktioner. Det är talande att inga svenska konfektionsföretag hade produktion i Portugal före undertecknandet av Stockholmsfördraget om EFTA. År 1969 hade sedan 11 svenska konfektionsföretag produktion i Portugal, med ungefär 2 000 anställda. "Ungefär 90 procent av de svenska företagens produktion säljs i Sverige", berättade *Beklädnadsfolket*.⁴⁴ Tre år senare hade tidningsredaktionen kännedom om 13 svenska företag med produktion i Portugal, med sammantaget 5 000 anställda.⁴⁵

Beklädnadsfolket exemplifierade med Melka AB, som efter etableringen i Portugal lade ner sina fabriker i Fagersta, Skövde och Karlskoga:

Men behöver bara gå ut i närmsta varuhus och man finner skjortdisken översvämmas av Melkaskjortor med etiketten import och "made in Melka factory" [...]. Dessa skjortor är inte heller billigare än mot-

40. Jfr Beckert (2014).

41. *Beklädnadsfolket*, 1972:12, s. 18.

42. Andersson-Skog (2020) s. 127–128.

43. Silver (2003).

44. *Beklädnadsfolket*, 1969:8, s. 6.

45. *Beklädnadsfolket*, 1972:12, s. 18–19.

svarande svenska. Med tanke på det mycket låga löneläget i Portugal och att inga tullar finns mellan Sverige och Portugal är det inte svårt att gissa sig till svaret på vem som tjänar på den portugisiska affären. Inte är det våra underbetalda portugisiska arbetskamrater och inte är det vi svenska konsumenter.⁴⁶

Kapitalets ökade rörlighet var ett ytterligare argument för facklig internationalism. När svenska företag etablerade sig i andra länder (och utländska företag kunde investera sig in på den svenska marknaden) behövde fackföreningsrörelsen, underströk *Beklädnadsfolket*, ”bygga ut sitt samarbete över gränserna, så att löntagarna kan ta till vara sina gemensamma intressen”.⁴⁷ I citatet ovan inbegreps alltså de portugisiska arbetarna i samma ”vi” och klassgemenskap som de svenska arbetarna; både den strukturella positionen i den internationella kapitalismen och företagarmotparten var densamma. Men eftersom självständiga fackliga organisationer var förbjudna i Portugal var det svårt att skapa former för facklig internationalism. Såsom det internationella fackliga samarbetet fungerade var medlemskapet i yrkesinternationalen Internationella textil- och beklädnadsarbetarefederationen en förutsättning för formellt samarbete.

Det är vidare relevant att EFTA hade svagare institutioner än EEG. Medan EEG vilade på ett ministerråd, en kommission och ett gemensamt parlament, leddes EFTA av ett råd av regeringsmedlemmar som krävde enhällighet i beslutsfattandet; medan EEG syftade mot en gemensam arbetsmarknad, fanns det inget utrymme i EFTA-avtalet för beslut om arbetsmarknadspolitik. Formellt var därför fackföreningsrörelsens möjligheter att påverka förhållanden på arbetsmarknaden mindre genom EFTA än genom EEG:s institutioner. Under EFTA:s regeringsråd fanns förvisso en rådgivande kommitté, där svenska LO var representerad, men kommitténs befogenheter var svaga.⁴⁸ De institutionella förutsättningarna för att bygga facklig internationalism var därför något sämre i EFTA-området jämfört med EEG.

Fackföreningsrörelsen försökte trots det kritisera arbetsvillkoren och

46. *Beklädnadsfolket*, 1969:8, s. 7; se även 1966:4, s. 3.

47. *Beklädnadsfolket*, 1968:3, s. 10, se även s. 11.

48. Klaus Misgeld, *Den fackliga Europavägen: LO, det internationella samarbetet och Europas enande 1945–1991* (Stockholm 1997) s. 90–91, 329–330; se även Johan Svanberg, *Europas kärna och utkanter: Facklig internationalism under kalla kriget och Europeaintegrationen 1947–1972* (Lund 2023) s. 244.

bristen på fackliga rättigheter i Portugal genom EFTA:s institutioner. Hösten 1967 berättade *Beklädnadsfolket* om det senaste sammanträdet i EFTA:s rådgivande kommitté. De fackliga delegaterna hade där föreslagit att ett krav på belysning av arbetsvillkoren i Portugal skulle föras vidare till EFTA-rådet, ”men naturligtvis satte sig den portugisiska delegationen emot detta”.⁴⁹

Med Finland var situationen annorlunda. Förutsättningarna för facklig internationalism var mer godartade i jämförelse med (bristen på) transnationella kontakter med arbetarna i Portugal. För fackliga organisationer i Norden fanns det etablerade nätverk och organisationer som institutionaliserat samarbetet över gränserna.

Kapitalets och arbetskraftens rörlighet i Norden

Alldeles i slutet av 1960-talet började *Beklädnadsfolket* uppmärksamma en ny fas i de svenska konfektionsföretagens utlandsetableringar: kapitalets rörlighet till Finland. Vid sidan av att lönerna var lägre i Finland än i Sverige spekulerade tidningen att tillgången på lämplig arbetskraft var en bidragande orsak till de svenska konfektionsfabrikanternas intresse av produktion på andra sidan Östersjön. Åtminstone en del av den tänkbara arbetskraften bestod av ”finska kvinnor som varit över i Sverige och arbetat vid svenska syfabriker som återvänt hem”.⁵⁰

”Den finska febern”, såsom ledarskribenten uttryckte det, spred sig bland de svenska konfektionsdirektörerna under högkonjunkturåret 1969.⁵¹ ”Det ena svenska konfektionsföretaget efter det andra börjar sy i Finland”, berättade *Beklädnadsfolket* för sina läsare. År 1969 hade 11 svenska företag i konfektionsbranschen tillverknig i Finland, med sammanlagt ungefär 2 000 arbetare, det vill säga lika många som i Portugal. Störst var Algots i den mestadels svenskspråkiga kommunen Närpes, där företagsledningen siktade på åtminstone 900 anställda arbetare. Kläderna transporterades sedan med lastbil till Sverige.⁵² Vid decennieskiftet 1970 hade Finland gått om både Hong Kong och Portugal i fråga om den största konfektionsimporten till Sverige.⁵³

49. *Beklädnadsfolket*, 1967:14, s. 3; se även 1969:5, s. 15; 1969:8, s. 7.

50. *Beklädnadsfolket*, 1969:8, s. 7.

51. *Beklädnadsfolket*, 1969:12, s. 2.

52. *Beklädnadsfolket*, 1969:13, s. 4, 6–7. Ang. Algots i Närpes, se även Tom Sandlund & Gunveig Sunden, *Arbetarna hos Algots i Närpes: Infödda, inflyttare och pendlare* (Åbo 1975).

53. *Beklädnadsfolket*, 1970:8, s. 5.

Beklädnadsfolket citerade Algotsdirektören Göte Johansson, som uppriktigt ska ha förklarat att bakgrunden till utlandsflytten var just de lägre lönerna och att det var "lättare att få arbetskraft [som] är orsaken till att vi etablerar oss i Finland".⁵⁴ När direktören i början av 1970-talet fick samma fråga av den fackliga tidskriften om orsakerna lade han till att de "fortlöpande förändringarna i det svenska samhället – tag den förlängda skolgången som ett bland många exempel – har ställt oss inför betydande svårigheter".⁵⁵ Genom att citera direktören adderades på så sätt ännu en byggsten till den fackliga berättelsen om utlandsflyttarna, att utbyggnaden av det svenska välfärdssamhället fick svenska företagare att lämna landet i jakt efter mer och billigare arbetskraft.

Vid Algots fabrik i Borås var personalomsättningen mycket hög. År 1969 var ungefär 1 550 arbetare anställda vid fabriken, varav cirka 950 var från Finland, 200 från Jugoslavien och 100 från Grekland. Ditintills, berättade *Beklädnadsfolket*, hade "ungefär hälften av alla anställda slutat varje år".⁵⁶ Under 1950-talet låg personalomsättningen vissa år till och med runt 100 procent.⁵⁷ Algots bekymmer var således inte att rekrytera så många arbetare som företagsledningen ville ha, utan egentligen att behålla merparten av alla dem som anställdes.

Att det mer var bekymret att behålla rekryterade migrantarbetare än någon egentlig "arbetskraftsbrist" som låg bakom etableringen i Finland understryks också av det faktum att den finska arbetskraftsmigrationen till Sverige kulminerade under åren 1969–1970. Under de två åren kom 80 000 finska arbetare till Sverige.⁵⁸ Kapitalets rörlighet österut och den finska arbetskraftens fortsatta migration västerut var följaktligen överlappande företeelser.

På liknande sätt som *Beklädnadsfolket* berättade att Portugals regim försökte locka utländskt kapital till landet, bedrev finska kommuner en aktiv lokaliseringspolitik för att locka svenska företag till Finland. Då skulle de svenska företagen i stället anställa potentiella migrantarbetare på plats. Enligt tidskriften sökte finska representanter på lokal

54. *Beklädnadsfolket*, 1969:9, s. 23; se även 1969:11, s. 28.

55. *Beklädnadsfolket*, 1971:13, s. 10.

56. *Beklädnadsfolket*, 1969:16, s. 10, se även s. 11.

57. Svanberg (2016) s. 231.

58. Risto Laakkonen, "Finländarna på den svenska arbetsmarknaden efter andra världskriget – arbetskraftsfrågan i finsk-svenska relationer", i Jarmo Laino (red.), *Finnarnas historia i Sverige 3: Tiden efter 1945* (Helsingfors 1996) s. 113.

nivå ”upp svenska företag som kan tänkas flytta över”; några kommuner kunde till och med ”annonsera efter företag”. En icke-namnngiven finsk representant som fick uttala sig i *Beklädnadsfolket* menade att det var ”rena auktionen på arbetskraft mellan olika kommuner”.⁵⁹ Den finska lokaliseringpolitiken på lokal nivå blev därför en ytterligare byggsten som bar upp berättelsen om kapitalets migration:

De svenska företag som flyttar över till Finland får sina fabrikslokaler av de finska kommunerna. Det enda de behöver betala i hyra är räntekostnaderna på fabriksloken. [...] Från kommunalt håll menar man att amorteringarna ska skötas med hjälp av de ökande skattepengar som flyter in till kommunen i och med att en industri kommer dit.⁶⁰

Eftersom konfektionsbranschen i grunden inte var särskilt kapitalkrävande, och med tanke på att fabriksbyggnaderna därmed utgjorde en stor andel av startkapitalet, var detta gynnsamma villkor som erbjöds av finska kommuner.

Kapitlets rörlighet hängde alltså ihop med arbetskraftens fria eller begränsade rörlighet. Vid den här tidpunkten var rörligheten inom den nordiska arbetsmarknaden fri, medan rekrytering av utomnordisk arbetskraft krävde ett godkännande från Arbetsmarknadsstyrelsen (AMS). AMS remitterade i sin tur företagens ansökningar om tillstånd att rekrytera migrantarbetare till berörd facklig organisation och myndigheten lyssnade sedan för det mesta på den fackliga ståndpunkten.⁶¹ Exemplet Algots visar tydligt både på sambandet mellan kapitalets och arbetskraftens rörlighet och på betydelsen av det fackliga inflytandet över (vissa) migrationsprocesser.

I början av 1967 ansökte Algotsledningen hos AMS om att få rekrytera 350 arbetare i Jugoslavien till Borås. Den berörda lokalavdelningen avstyrkte, och i förbundsstyrelsen motiverade Allan Kidlund från Borås det lokala beslutet:

59. *Beklädnadsfolket*, 1969:13, s. 10.

60. *Beklädnadsfolket*, 1969:13, s. 10.

61. Ang. det fackliga inflytandet över arbetstillstånden, se Joachim Nelhans, *Utlänningen på arbetsmarknaden: De rättsliga förutsättningarna för utlänningsutlåtande till den svenska arbetsmarknaden* (Lund 1973); Johan Svanberg, ”Labour migration and the Swedish labour market model: A case study of recruitment of Yugoslav workers to Svenska Fläktfabriken in Växjö, 1969–1970”, *Scandinavian Journal of History* 36:1 (2011).

Här i landet har vi en nedgång i sysselsättningen för alla [teko]industrier, vilket till stor del är beroende på en ökad import. Man kan fråga sig om man i ett läge med knapphet på arbetstillfällen skall medverka till import av utländsk arbetskraft.

Förbundsledningen menade i det här fallet å sin sida att den var pressad av arbetsmarknadsmyndigheten att tillstyrka och att det faktiskt var svårt för Algotsledningen att anställa – eller behålla – så många arbetare som den efterfrågade. Enligt Valter Sjöberg hade Algots under 1966 till och med tvingats att säga nej till olika order värda sammanlagt 12 miljoner kronor på grund av rekryteringssvårigheterna. Förbundsstyrelsen tillstyrkte därför, i strid med avdelningen, rekryteringen i Jugoslavien. Men i stället för de efterfrågade 350 arbetarna begränsade Beklädnadsledningen åtminstone tillstyrkandet till 150 arbetare.⁶²

Två år senare hade Beklädnadsledningen att ta ställning till en liknande ansökan från Algots, den här gången gällande arbetstillstånd för 250 arbetare från Jugoslavien. På samma sätt som i den tidigare remissomgången var förbundsledningen beredd att tillstyrka med hänvisning till företagsledningens uppenbara svårigheter att fylla arbetsstationerna längs med de löpande banden, men återigen med en numerär begränsning till 150 arbetare. ”Vi vet att företaget startat en fabrik i Finland och en i Portugal”, förklarade förbundsordförande ställningstagandet.⁶³ När andra ledamöter i förbundsstyrelsen kritiserade tillstyrkan med argument som bottnade i den dåliga arbetsmiljön, de relativt låga lönerna och den därmed sammanhängande höga personalomsättningen vid Algots, svarade Sjöberg, till synes nästan uppgivet, att frågan då var om de skulle låta ”företagen flytta till Finland i stället för att ta hit utländsk arbetskraft”.⁶⁴

I den externa berättelsen kunde *Beklädnadsfolket* vara ännu mer explicit kritisk till arbetsförhållandena vid Algots, i jämförelse med den förhållandevis ljumma kritik som förekom i förbundsstyrelsen. När den kollektivavtalsenliga arbetstidsförkortningen om 2,5 timmar i veckan skulle genomföras 1972 svarade Algotsledningen med att driva upp arbetstakten ytterligare ett snäpp. Beklädnads klubbordförande på fabri-

62. Beklädnads styrelseprotokoll, den 3 april 1967, § 6. Beklädnads arkiv, vol. A2:10.

63. Beklädnads styrelseprotokoll, den 2 oktober 1969, § 10; se även den 3 februari 1970, § 5. Beklädnads arkiv, vol. A2:10.

64. Beklädnads styrelseprotokoll, den 27 november 1969, § 5. Beklädnads arkiv, vol. A2:10.

ken i Borås, Lennart Wiking, hävdade att företagsledningen "hade uppfattningen att man på den kortare arbetstiden skulle kunna producera samma mängd arbete som tidigare".⁶⁵ Farten på de löpande banden var nämligen inte avtalsbestämd utan låg under arbetsgivarens rätt att leda och fördela arbetet.

Konflikten om arbetstempot, berättade Wiking vidare, förstärkte motsättningen "mellan förmän och arbetare". På "verkstadsklubbens årsmöte revolterade därför sömmerskorna", fick *Beklädnadsfolkets* läsare veta: "De kallar oss för oduglingar, och ändå värre, förklarade flera sömmerskor. Finns det inga gränser för vad förmän får kalla arbetare, undrade någon." Wiking tryckte på att "Algots syr i Finland och Portugal för att arbetarlönerna där är lägre och ingenting annat".⁶⁶

Både Wikings yttranden i sig och tidningens val att inkludera dem i artikeln är belysande för hur fackliga ledare uppfattande förändringen av maktförhållandet mellan arbete och kapital, som kom av kapitalets rörlighetsmöjligheter. Kampen om makten över arbetet i Borås inlemades i samma berättelse som kapitalets internationella rörlighet. Arbetstidsförkortningen kan också ha varit en av de förändringar "i det svenska samhället" som direktör Göte Johansson syftade på när han förklarade utlandsetableringarna; när arbetstiden förkortades blev det dyrare att betala löner i Sverige.

Facklig situation i finsk konfektionsindustri

I början av hösten 1969 reste Christina Högmark runt i Finland för *Beklädnadsfolkets* räkning. Vid den tidpunkten hade Algots bara hunnit rekrytera några hundra sömmerskor till fabriken i Närpes. Mycket var ännu provisoriskt. "Än har man utedass och en matsal som är under all kritik", berättade Högmark. Arbetsprocessen hade likväl börjat organiseras på samma sätt som i huvudfabriken i Borås, det vill säga med långt driven arbetsdelning längs med löpande band. Verkmästaren var dessutom västgöte. Lönen, berättade *Beklädnadsfolket*, var visserligen avtalsenlig men ändå bara "knappt hälften av den svenska". Ur en del anställdas synvinkel kunde däremot lönen anses vara relativt hög. En av de anställda som fick uttala sig i tidningen berättade att hon och hennes arbetskamrater inte hade "arbetat i industri förut och därför är

65. *Beklädnadsfolket*, 1972:4, s. 4.

66. *Beklädnadsfolket*, 1972:4, s. 5.

vi nöjda med lönen”. Problemet var snarare att det var ”lite svårt att hålla tempot”,⁶⁷ när den arbetsprocess och det raska arbetstempo som successivt hade utvecklats i Borås sedan 1930-talet fort skulle kopieras i Finland.

För Beklädnads var Algots finska fabrik ett fackligt bekymmer. Förvisso var i alla fall drygt hälften av de första sömmerskorna som anställdes fackligt organiserade, men problemet för det svenska förbundet var att det var det kommunist- och simonitdominerade finska Textilarbetareförbundet som kontrollerade arbetsplatsens fackliga verksamhet.⁶⁸ Simoniterna var en vänsterutbrytning från det finska socialdemokratiska partiet, som politiskt kan sägas ha stått mellan socialdemokraterna och kommunisterna. Enligt *Beklädnadsfolket* var situationen ungefär likadan på flertalet övriga svenska konfektionsfabriker i Finland, med en facklig organisering som dominerades av grupper som stod till vänster om socialdemokraterna. Hela den finska fackföreningsrörelsen hade sedan 1950-talet varit splittrad i olika politiska falanger. De socialdemokratiska svenska textil- och beklädnadsarbetareförbunden hade relativt små finska syskonförbund (som 1970 hade cirka 6 000 respektive 3 000 medlemmar) och därutöver fanns det alltså ett större förbund för både textil- och konfektionsarbetare som hade 18 000 medlemmar och kontrollerades av kommunister och simoniter.⁶⁹ Därför var det svårt för Beklädnads ledning i Sverige att ha fungerande kontakter med arbetarna i de svenska konfektionsfabrikerna i Finland, trots att de organisatoriska förutsättningarna för facklig internationalism var mer godartade i jämförelse med Portugal. ”Naturligtvis”, underströk *Beklädnadsfolket*, ”utnyttjade arbetsgivarna dessa motsättningar”, och genom att ”spela ut den ena organisationen mot den andra kunde de driva igenom sin vilja”.⁷⁰

I den samlade socialdemokratiska fackliga rörelsen i Norden påkallade situationen i Finland konkret facklig internationalism, redan innan svenska företag började flytta produktion österut. Urho Laurikainen, från det finska Beklädnadsarbetareförbundet, kontaktade hösten 1960 sina nordiska fackliga kolleger och beskrev de pågående konflikterna. Han och hans pressade förbund behövde pengar till en rundresande

67. *Beklädnadsfolket*, 1969:13, s. 6 (tredje citatet), 7 (första citatet), 8 (andra citatet).

68. *Beklädnadsfolket*, 1969:13, s. 6.

69. *Beklädnadsfolket*, 1969:13, s. 9; 1969:16, s. 5; se även Beklädnads styrelseprotokoll, den 15 april 1970, § 9. Beklädnads arkiv, vol. A2:10.

70. *Beklädnadsfolket*, 1969:16, s. 5.

funktionär/organisatör, ”ty motparten syns ha tillräcklig[a] krafter att splittra vårt förbund”. Därutöver behövdes, menade han, medel för en ny facklig tidning, eftersom redaktionen för den LO-tidning som medlemmarna i förbundet ditintills hade fått uppenbarligen hade hamnat i motståndarnas händer.⁷¹ Uttryckt annorlunda behövde förbundet en kanal för att sprida andra berättelser bland de finska konfektionsarbetarna om rådande arbetsmarknadsrelationer och politiska situation än vad de fick sig till dels från kommunisternas texter. Ett par månader senare sammanträdde styrelsen för Nordiska beklädnadsarbetarefederationen i Oslo och rekommenderade medlemsförbunden att stödja det finska syskonförbundet med sammanlagt 13 000 danska kronor.⁷² Två år senare togs ett liknande beslut, där svenska Beklädnads bidrog med ytterligare 11 000 svenska kronor till den fackliga kampen i Finland.⁷³ Detta var alltså konkreta uttryck för det fackliga samarbetet i Norden, där kapitalets rörlighet ökade betydelsen av fackföreningsrörelsens internationella verksamhet.

Avslutande diskussion

I litteratur som behandlar textilkrisen nämns vanligtvis det svenska konfektionkapitalets flytt av produktion till Portugal och Finland under 1960-talet och början av 1970-talet som ett av företagarnas svar på de upplevda problemen i Sverige. Marjatta Rahikainen och Johannes Daun förklarar, var för sig, utlandsflyttarna i första hand med den ökande internationella konkurrensen, de relativt höga lönerna i Sverige och de nya institutionella förutsättningarna för rörlighet av kapital och varor i och med Europaintegrationen.⁷⁴ Därtill påpekar Carina Gråbacke att det var mer rationellt för företagare i konfektionsindustrin än för textilfabrikanter att svara på vikande vinstmarginaler med att flytta produktion utomlands, eftersom konfektionsbranschen var synnerligen arbeidskraftsintensiv och inte särskilt kapitalintensiv. Kapitaltrösklarna för att flytta produktion var alltså låga i konfektionssektorn.⁷⁵

71. Urho Laurikainen till Per Pettersson, den 7 september 1960 (avskrift), bilaga 4 till Beklädnads styrelseprotokoll, den 24 september 1960. Beklädnads arkiv, vol. A2:8; se t.ex. även *Beklädnadsfolket*, 1969:12, s. 3.

72. Beklädnads styrelseprotokoll, den 17 november 1960, § 7. Beklädnads arkiv, vol. A2:8.

73. Beklädnads styrelseprotokoll, den 5 oktober 1962, § 6b; se även den 17 februari 1961, § 8. Beklädnads arkiv, vol. A2:8.

74. Rahikainen (2006); Daun (2022).

75. Gråbacke (2002) s. 64–65.

Denna beskrivning i befintlig litteratur är inte felaktig, men däremot saknas ett arbetarhistoriskt perspektiv som belyser hur aktörer i arbetarrörelsen uppfattade situationen och agerade när relationen mellan arbete och kapital förändrades. Med tanke på fackföreningsrörelsens stora samhällsinflytande i den svenska efterkrigshistorien är denna avsaknad en svaghet i forskningsläget. Närmast till hands ligger Gråbackes fokus på Beklädnads syskonförbund Textil under textilkrisen. Gråbacke är dock mest intresserad av hur Textil agerade i spannet mellan LO:s allmänna frihandelslinje och de samtidiga kraven från producenter i branschen på ökat tullskydd. Utlandsetableringarna nämner hon bara förbigående.⁷⁶ Ett arbetarhistoriskt perspektiv på utlandsflyttarna är viktigt eftersom den fackliga berättelsen om kapitalets rörlighet konstruerades av fler byggstenar än bara internationell konkurrens, det svenska löneläget och Europaintegrationen.

Att kapitalägare i teko-branschen letade lägre löner i andra länder var i ett internationellt sammanhang inte heller något nytt för 1960-talet. Redan i slutet av 1800-talet beklagade industriidkare i länder som låg före Sverige i den industriella utvecklingen – i Europa främst Storbritannien och Tyskland – att vinstnivåerna sjönk när arbetarna organiserade sig och konkurrensen mellan allt fler producenter ökade. Brittiska teko-kapitalister investerade i Indien, Egypten och Ottomanska riket, och tyska industrimän förlade produktion i polska områden, särskilt kring Lodz. Samtidigt efterlyste både brittiska och tyska kapitalister ökad bomullsproduktion inom de respektive koloniala imperierna.⁷⁷

I slutet av 1800-talet befann sig emellertid den svenska teko-sektorn ännu i sin linda, och svenska kapitalister hade inga koloniala imperier att utnyttja likt det brittiska eller tyska. Därtill var den fackliga organisationen senare i Sverige jämfört med Storbritannien och Tyskland. Företagare i svensk konfektionsindustri började leta lägre produktionskostnader utomlands först efter en tillväxt- och mognadsfas för branschen under mellankrigstiden och strax efter andra världskriget. Med handelsliberaliseringar och avregleringar av produktionsfaktorernas rörlighet i Europa kände de då på allvar av den internationella konkurrensen. I Sverige mötte företagarna en välorganiserad fackföreningsrörelse som vid 1960-talets ingång krävde jämställda löner för kvinnliga arbetare.

76. Gråbacke (2002) särskilt s. 65.

77. Beckert (2015) s. 390, 395.

Till förklaringsfaktorn "höga löner" i Sverige ska det följaktligen läggas en samtidig facklig lönekamp och ett fackligt aktörskap.

Ett resultat efter att ha analyserat Beklädnads förbundstidning och protokoll är att utlandsflyttarna fick mer utrymme i den externt riktade tidskriften än i de interna diskussionerna. Det lär dock inte ha berott på att kapitalets rörlighet var ointressant för de fackliga ledarna, men de behövde inte förklara och diskutera orsakerna för och med varandra. I de interna diskussionerna var kapitalets rörlighet snarare en aspekt som de hade i åtanke när andra frågor diskuterades, som frihandel kontra tullar, utsikterna för lyckade löneförhandlingar eller arbetslöshet bland förbundets medlemmar. I tidskriften förklarades däremot utlandsflyttarna för medlemskåren och kapitalets rörlighet gavs mening i kritisk bemärkelse.

Vad gäller kapitalets rörlighet till Portugal anlade tidskriften ett kolonialt perspektiv. Det gav berättelsen en kritisk udd, och läsarna upplystes om att svenska företagare sydde kläder av bomull från Portugals kolonier och att de därigenom var med och exploaterade fattiga människor i Afrika: Portugals regim lockade inte bara med billig arbetskraft utan även med billiga råvaror. I den kritiska fackliga berättelsen poängterades att det handlade om en fascistisk regim som förbjöd fackföreningar. På så sätt försökte *Beklädnadsfolket* delta i samhällsdebatten, skapa opinion mot de svenska företagens etableringar i Portugal och lägga grund för solidaritet mellan svenska och portugisiska arbetare. I förlängningen var antagligen tanken att opinionsbildningen även skulle bidra till ökad arbetarsolidaritet med bomullsproducenter i de fortfarande koloniserade delarna av Afrika. Berättelsen om Portugal konstruerades också i kontrast mot det svenska välfärdssamhället. Välfärden hade enligt tidskriften skapat så pass mycket trygghet åt den svenska arbetarklassen att kapitalets företrädare letade efter områden att producera där exploateringen av arbetarna inte var lika kringärdad som i Sverige.

I fråga om Finland var den fackliga berättelsen något mindre kritisk – Finland hade inget kolonialt imperium, ingen fascistisk regim och fackliga organisationer var tillåtna. En bärande aspekt var likväl att de nya fabriker i det östra grannlandet ändå utgjorde ett fackligt problem, eftersom det var grupper till vänster om socialdemokratien som hade greppet om den lokala fackliga organiseringen. Med arbetarna i Portugal (och i de afrikanska kolonierna) var det närapå omöjligt att bygga facklig

internationalism inom ramen för rådande organisatoriska strukturer: det fanns inga fackliga organisationer som var med i och kunde samverka i samma fackliga international. Men även med de aktuella arbetarna i Finland var det svårt att samverka internationellt med tanke på rådande konflikter mellan socialdemokrater, kommunister och simoniter. Samtidigt är det uppenbart att svenska Beklädnads arbetade hårdare för att skapa förutsättningar för facklig internationalism i det nordiska närområdet, jämfört med det mer avlägsna Portugal.⁷⁸

I linje med att konfektionsfabrikanternas utlandsflyttar delvis tolkades som flyttar från ett område med en stark fackföreningsrörelse till länder med förtryckt eller politiskt splittrad fackföreningsrörelse, var den fackliga uppfattningen i Sverige att kapitalets nya rörlighet förändrade styrkeförhållandet mellan arbete och kapital till kapitalets fördel. Detta var bland annat uppenbart när de fackliga ledarna i Beklädnads diskuterade den utomnordiska arbetskraftsmigrationen till Sverige; de tillstyrkte migrationen till synes med ett konstant och underförstått hot i åtanke, att om inte arbetsgivarna fick fler migrantarbetare till Sverige skulle de flytta produktionen till andra länder. I det avseendet finns det en kontinuitet framåt nutid och den asymmetri i styrkeförhållandet mellan arbete och kapital som vidgades efter 1970-talets ekonomiska kriser och när kapitalets globala rörlighet avreglerades.

78. Ang. samverkan i den nordiska arbetarrörelsen, se t.ex. Kersti Blidberg, *Splittrad gemenskap: Kontakter och samarbete inom nordisk socialdemokratisk arbetarrörelse 1931–1945* (Stockholm 1984).

The new mobility of capital: The Swedish Garment Workers' Union and overseas production, 1960–1972

In the 1960s and early 1970s, Swedish clothing manufacturers responded to the textile crisis by moving production abroad to countries where wages were lower and trade unions were weaker. With EFTA (the European Free Trade Association), the opportunity arose to manufacture clothing in Portugal and Finland for export back to Sweden. With a focus on the Swedish Garment Workers' Union, this article analyses trade union reactions to the mobility of capital, looking at the public narratives about Swedish-owned factories in Portugal and Finland, published in the trade union members' magazine *Beklädnadsfolket*, as well as internal trade union discussions about overseas production. In print, *Beklädnadsfolket* described the factories in Portugal in a critical colonial perspective. It informed readers that the regime prohibited trade unions and Swedish entrepreneurs sewed clothes from cotton produced in Portugal's colonies. Thus, it tried to engage in a public discussion, and to generate public opinion against such foreign ventures. As for Finland, the trade union narrative was somewhat less critical. Nevertheless, Swedish representatives argued that the new factories in Finland posed a trade union problem, primarily because groups politically left of the Social Democrats controlled the local trade union organisations. In internal discussions, however, the mobility of capital – regarding both Portugal and Finland – was something the trade unionists considered when discussing other issues, such as free trade versus tariffs, the prospects for successful wage negotiations, or unemployment among the rank and file.

Keywords: trade union, garment industry, capital mobility, EFTA, Sweden, Portugal, Finland